

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

57

Nyíregyháza
2024

ATHANASIANA

a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dobos András, Görfföl Tibor, Pauwlik Zsuzsa Orsika, Németh István,
Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:

S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Öszövetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:

H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:

dr. Odrobina László mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2024

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

RUZSA GYÖRGY

Megjegyzések néhány Barlangkolostori Istenszülő-ikonhoz

TARTALOM: 1. A Barlangkolostori-Szvenszki Istenszülő ikonja a moszkvai Tretyjakov Képtárban. 1288 (?). 2. Egy budapesti magángyűjtemény 17. század végi Barlangkolostori Istenszülő ikonja. 3. Barlanglakó Szent Antal és Barlanglakó Szent Teodóz ábrázolásai fémikonokon a Pannonhalmi Főapátság letéti gyűjteményben.

Abstract

The God-bearer of the Monastery of the Caves or, more precisely, The Icon of the Theotokos of the Monastery of the Caves (Russian Печерская Богоматерь, Печерская Богородица, Печерская икона Божией Матери) is representative of an iconographic type of Kiev origin. The Icon of the God-bearer of the Monastery of the Caves and Svensk (Богоматерь Печерская-Свенская) (1288?) comes from the monastery of Svensk near Bryansk. At present, this icon is exhibited in the Tretyakov Gallery in Moscow. A special feature of the iconographic type represented by the Theotokos of the Monastery of the Caves is that it depicts her sitting on a throne with the Infant Jesus. On her right stands Saint Theodosius of the Caves († 1074), abbot of the monastery, with Saint Anthony († 1073), founder of the monastery, on her left.

A special and rarely occurring feature of the presented icon (Theotokos of the Monastery of the Caves. End of the 17th century. Icon cover: Russian masters, end of the 17th - end of the 18th century. Wood, copper alloy, silver-plated copper alloy, silver (without marking, 87-88%). 31 x 27 cm. Inv. no. RU 56. Private collection. BIBLIOG.: *Ruzsa Gy.*: Az ikonfestészet lexikona [An Encyclopedia of Icon Painting]. Budapest, Corvina, 2014. p. 221.) is its cover with its exquisite and refined craftsmanship all of a very high quality as well as the application of surfaces that resemble reticulated filigree work with finely chased elements joined onto them. The silver overlays, called nimbuses, on the brass cover are another peculiarity. The nimbus surrounding the Theotokos is complemented with a decorative silver crown. All these characteristics highlight the miraculous values of the saints and the God-bearer by contrasting them to the brass foundation and symbolizing their unearthly existence. (These silver parts are not hallmarked since many of the early silver objects were not hallmarked at all, neither were the small-size overlays.) The brass contains about two thirds of copper and a third of zinc, the usual composition.

A Barlangkolostori Istenszülő, helyesebben Az Istenszülő Barlangkolostori ikonja (oroszul Печерская Богоматерь, Печерская Богородица, Печерская икона Божией Матери) kijevi eredetű ikonográfiai típus. A Barlangkolostori Istenszülő ikon első megjelenése 1085-ben volt a Kijevi Barlangkolostor Istenszülő Elszenderedése-templomban. A Barlangkolostori Istenszülő legkorábbi ismert ábrázolása a 13. sz. végén készült, és a Brjanszk melletti Szvenszki kolostorból származik.¹ (1. kép) Ez az ikon jelenleg a moszkvai

1 Irodalom: *A. H. Овчинников*: «Пантелеймон» из ГМИИ и «Богоматерь Печерская» из ГТГ в свете реставрационного исследования, in: Русское искусство XI-XIII веков. Сборник статей. Москва, 1986. pp. 46-61. *A. П. Луфшиц*: Богоматерь Печерская (Свенская) с предстоящими Феодосием и Антонием, in: (Под ошей редакцией Я. В. Брука

Tretjajakov Képtárban látható, és Barlangkolostori-Szvenczki Istenszüllő néven ismert (Богоматерь Печерская-Свенская).

1. kép Barlangkolostori Istenszüllő (Szvenczki) Szent Teodózzsal és Szent Antallal. 1288 (?), Kijev. Fa, tempera 67 x 42 cm. Tretjajakov Képtár, Moszkva Ltsz.: 12723.

и Л. И. Иовлевой): Древнерусское искусство X-начала XV века. (Государственная Третьяковская Галерея. Каталог собрания), Москва, Красная Площадь, 1995. pp. 70-72.

A Barlangkolostori Istenszülő ikonográfiai típus jellemző vonása az, hogy a trónon ülő Istenszülőt ábrázolja ölében a kis Jézussal, baljánál Barlanglakó Szent Antal, jobbjánál pedig Barlanglakó Szent Teodóz, az orosz/keleti szláv szerzetesség megalapítói állnak.

Az Istenszülő barlangkolostori ikonjához számos csoda kapcsolódik. A legkorábbiak között említjük Roman Mihajlovics fejedelmet, aki elvesztette látását, ám buzgó imádsága után azonnal visszakapta. De a legenda megemlíti azt is, hogy először csak igen rövidlátó lett, ám újabb imája után már jól látott. Az ikon számos uralkodót megsegített, köztük Borisz Godunovot is. Egyszer pedig, amikor idegenek egy kolostort akartak kirabolni, a Szűzanya elvette látásukat. 1566-ban a Szvenszki kolostorban kőtemplomot alapítottak, s egy év múlva már be is fejezték építését. Amikor sok szerzetes tartózkodott a templomban, a boltívek beomlottak, de a Szűzanya oltalmának köszönhetően senki sem sérült meg. 1673-ban a Szűzanya Szvenszki ikonja elé egy Potapij nevű ördögtől megszállott földművest vittek, és imával sikerült az ördögöt elűzni. Potapij hálát adott az Istennek, és szerzetes lett. Az 1812-es napóleoni háború alatt az ikon Brjanszk városát védelmezte, s ezért a hálás hívők arany rizát (ikonborítót) csináltattak az ikonnak.²

Érdemes figyelmünket Barlangkolostori Szent Antonyijra, vagy ahogy egy régi, szép görög katolikus magyar fordítás nevezi Barlanglakó Szent Antalra fordítani. Barlanglakó Szent Antal a Kijevi Barlangkolostor és az orosz szerzetesség egyik megalapítója 983 körül született Ljubecsben, és 1073-ban halt meg Kijevben. Az „összes orosz szerzetes előjárójának” is nevezik. Hagiográfiáját az 1090-es években írták meg. Ez teljességében nem maradt fenn, később különböző források alapján rekonstruálták. Egy athoszi kolostorban szentelték szerzetessé, majd visszatért a Ruszba, ahol egy Dnyeper parti barlangban, a későbbi barlangkolostorban telepedett le az 1030-as években. Ekkortájt jött a barlangkolostorba a magyar származású Moiszsej Ugrin, azaz Magyar Mózes,³ a nagyhatású, sokat szenvedett, jámbor, aszkéta szent. Élettörténetét a barlangkolostori paterikon külön fejezetben beszéli el. Ugyancsak ekkortájt találkozott Barlanglakó Szent Antal Illarionnal, a későbbi kijevi metropolitával. Életének utolsó évtizedeit remetei elvonultságban töltötte.

Barlanglakó Szent Antal legkorábbi ábrázolását ezen, a már említett, 13. század végén készült ikonon látjuk. Itt is, miként mindig, hosszú szakállal, fején kukulionnal ábrázolják.⁴

2 V. ö. E. *Поселянин* (под. ред.): Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон. Санкт-Петербург, Книгоиздательство П. П. Сойкина, [1914]. pp. 265-273. E kitűnő könyv szerzőjéről, a kiváló teológusról röviden mindenképp meg kell emlékeznünk. Eredeti neve Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsev (Евгений Николаевич Погосев) (Moszkva, 1870. április 21. - Leningrád, 1931. február 13.), írói álneve Jevgenyij Poszeljanyin volt (Евгений Поселянин). A sztálinizmus egyházellenes kampánya során koholt vádak alapján letartóztatták, majd mintegy másfél hónap múlva kivégezték. (V. ö. G. *Rusza: Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century*. Budapest, Pálos Fogadóközpont, 2018. pp. 24-25.)

3 Ld. többek között: *Rusza Gy.*: Magyar Mózes: Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja. *Vigilia* 7 (1974) pp. 454-455., *Invansó I.*: Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében. Nyíregyháza, 1997., *Invansó I.*: Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében. Nyíregyháza, 2013. (második bővített kiadás).

4 Irodalom: A. A. *Шехматов*: Жизнь Антония Печерского и Киевская летопись. In ЖМНП. 1898. Март. pp. 105-149., C. П. *Розанов*: К вопросу о Житии прп. Антония Печерского, in: ИОРЯС. 1914. вып. 19/1. pp. 34-46., B. A.

A Szűzanya jobbjánál Barlanglakó Szent Teodózt látjuk, aki 1008 körül, más források szerint 1036 körül, született, és 1074-ben halt meg. Barlanglakó Szent Antal tanítványa volt. Kijev környékén született gazdag családban. Fiatal korát Kurszk városban töltötte. Valószínűleg Barlanglakó Szent Antal avatta szerzetessé. Az 1060-as évek elején a Kijevi Barlangkolostor igumenje, azaz apátja lett. Ő építtette először fából a kolostor épületét, és ő állította össze a kolostor reguláját. Később számos kőépületet is emelt. A kolostor számára könyvtárat alapított, mely a Rusz első egyházi könyvtárainak egyike volt.

A szent szigorú, elmélkedő aszketikus életet élt. Hagiógráfiájából azt is megtudjuk, hogy hosszú időre bezárkózott barlangjába, s bejáratát kívülről földdel vastagon beborította, s csak egy kis nyíláson át nagy ritkán tartotta a kapcsolatot szerzetestársaival. Bölcs intelmei, tanácsai, imái igen híressé váltak. Ezek közül most csak az ima minden keresztényért címűt («за вся крестьяны») emeljük ki. Ez több másolatban is fennmaradt, s ez alapján nevezik Barlanglakó Szent Teodózt az egész Rusz világító fáklájának («Светильник вся Русь»).

Barlanglakó Szent Teodózt tanárához, Barlanglakó Szent Antalhoz hasonlóan bölcsességre utaló hosszú szakállal, ám kámza nélkül szokták ábrázolni.⁵

Bemutatott ikonunk⁶ (2. kép) különlegessége a rendkívül magas szintű mesterségbeli tudással elkészített ikonborító. Az ikonborító speciális vonása a ritkaságszámba menő, esetenként filigránt utánzó áttört felület és az, hogy e részek finoman domborítottak. Figyelemre méltó a Szűzanya maphorionjának és Barlanglakó Szent Antal kámzsájának gondos megformálása, rendkívül aprólékos pontokból kialakított felülete. Az ikonborító sajátossága az is, hogy a sárgaréz borítóra, ezüst rátéteket helyeztek, nevezetesen nimbuszokat. Az Istenszülőnél az ezüst nimbusz különleges, díszes ezüst koronával egészül ki. Mindezek a sárgaréz alaplóból kiemelik a szentek és az Istenszülő alakjait és ezáltal csodás

Пархаленко: В какой мере было тенденциозно не сохранившееся древнейшее «Житие Антония Печерского»? in: ИОРЯС. 1914. вып. 19/1. pp. 237-242., *M. Heppell*: The «Vita Antonii», a Lost Source of the «Paterikon» of the Monastery of Caves. In Bsl. 1952/1953. T. 13/1. pp. 46-58., *R. D. Bosley*: A History of the Veneration of SS. Theodosij and Antonij of the Kievan Caves Monastery from the 11th to the 15th Century: Diss. / Yale Univ. New Haven, 1980; *R. D. Bosley*: A. A. Šachmatovs These einer verschollenen Vita des hl. Antonij. In Sprache und Literatur Altrusslands. Münster, 1987. pp. 1-5. (Studia slavica et baltica; t. 8., *F. J. Thomson*: Saint Anthony of Kiev - the Facts and the Fiction: The Legend of the Blessing of Athos upon Early Russian Monasticism, in: СТЕФАНОС: Studia byzantina ac slavica Vladimiro Vavřínek ad annum sexagesimum quantum dedicata. Praha, 1995. pp. 637-668. (Bsl. t. 56/1-3.), *Ю. А. Артамонов*: К истории Жития Антония Печерского, in: Средневековая Русь. М., 2001. вып. 3., *А. В. Назаренко, А. А. Турилов*: Антоний, in: Православная энциклопедия. М., Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2001. т. II. pp. 602-606. A kijevi barlangmonostori paterikon, Budapest, 2021.

- 5 Irodalom: (*Comp. and ed. by G. P. Fedotov*): A Treasury of Russian Spirituality. London, 1952. pp. 15-48., (*Пзд. подг. О. А. Кизилевская, В. Г. Демьянов, М. В. Алтон*): Житие Феодосия. In Успенский сборник XII—XIII вв. М., 1971. pp. 71-135., (*Подготовка текста, перевод и комментарии О. В. Творогова*): Житие Феодосия Печерского, in: (*под ред. А. С. Лисачева, А. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Полярко*): Библиотека литературы Древней Руси. РАН. ИРАИ. СПб., Наука, 1997. т. 1. XI—XII века., (*Подготовка текста, перевод и комментарии Н. В. Полярко*): Поучения и молитва Феодосия Печерского, in: (*под ред. А. С. Лисачева, А. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Полярко*): Библиотека литературы Древней Руси. РАН. ИРАИ; СПб., Наука, 1997. т. 1. XI—XII века.
- 6 Barlangkolostori Istenszülő. Orosz ikon, 17. sz. vége. Az ikonborító: orosz mester, 17. sz. vége - 18. sz. vége. Fa, réztötvözet, ezüstözött réztötvözet, ezüst (jelzés nélkül, 87-88%). 31 x 27 cm. Magángyűjtemény. Ltsz.: RU 56. Irodalom: *Ruzsa Gy.*: Az ikonfestészet lexikona. Budapest, Corvina, 2014. p. 221.

értékeit, s tiszta ragyogásukkal túlvilági létüket szimbolizálják. (Ezek az ezüst részek nem jelzettek, hiszen a korai orosz ezüstitárgyak egy részét nem látták el ötvösjegyekkel, s később a kisebb méretű rátéteket sem. Az anyagvizsgálatok kimutatták, hogy az ezüst részek 87-88 százalékos finomságúak. E százalék egy kissé jobb, mint a szokásos 84 zoltonyikos finomság.) A sárgaréz összetétele egyébként a szokásos, tehát kb. kétharmad rész réz és egyharmad rész cink.

2. kép Barlangkolostori Istenszülő. Orosz ikon, 17. sz. vége. Az ikonborító: orosz mesterek 17. sz. vége és 18. sz. vége. Fa, rézütvözet, ezüstözött rézütvözet, ezüst (jelzés nélkül, 87-88%). 31 x 27 cm. Magángyűjtemény. Ltsz.: RU 56.

Az Istenszülő Barlangkolostori ikonjáról igen sok másolat készült. Bemutatott ikonunk mellett kiemelkedő még az esztergomi Keresztény Múzeum egy igen jó minőségű, 18. századi ikonja.⁷

Barlanglakó Szent Antal és Barlanglakó Szent Teodóz alakját számos fémikonon is megörökítették. A fém (pontosabban rézötvtözet) tetraptichonok negyedik szárnyán jelennek meg. Ez a szárny az Istenszülő négy ikonjának tiszteletét mutatja be. E szenteket a szárny bal alsó részén látjuk. Érdekes, hogy itt ők az Istenszülő Szmolenszki ikonja mellett állnak, és - eltérően az Istenszülő Barlangkolostori ikonjától - úgy, hogy az Istenszülő jobbánál Barlanglakó Szent Antal, baljánál pedig Barlanglakó Szent Teodóz. Felettük jól olvasható az Antonyij és Feodószij felirat. (3. kép) Két ilyen tetraptichont is látunk a Pannonhalmi Főapátság múzeumának példásan rendezett kiállításán, (4. kép) ahol e művek jól tanulmányozhatóak.

3. kép Tetraptichon. Ünnepek és a négy, Istenszülő ikon. Orosz ikon. 19. sz. vége. Rézötvtözet és zománc. 17,7 x 40,2 cm. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum (Letét). Ltsz.: PY 1104.

7 Ruzsa Gy.: A Keresztény Múzeum ikonjai. Esztergom, 1978. № 25. Ltsz. 56. 589.

4. kép A Pannonhalmi Főapátsági Múzeum ikonkiállításának részlete

